

เครือข่ายการเรียนรู้

ความหมาย

เครือข่ายการเรียนรู้ (Learning Network) หมายถึง การแลกเปลี่ยนความคิด ข้อมูล ข่าวสาร ประสบการณ์ และการเรียนรู้ ระหว่างบุคคล องค์กร และแหล่งความรู้ที่มีส่วนร่วมในกระบวนการเรียนรู้ อย่างต่อเนื่อง จนเป็นระบบที่เชื่อมโยงกัน ส่งผลให้เกิดการเผยแพร่และการประยุกต์ความรู้ใหม่ๆ จนมีพลังที่จะนำไปสู่การแก้ปัญหาหรือการพัฒนาได้

พัฒนาการของความคิด

พัฒนาการของความคิดเครือข่ายการเรียนรู้สามารถกล่าวได้ว่าแรกเริ่มเป็น ความคิดทางด้านสังคมวิทยา กล่าวคือ เครือข่ายการเรียนรู้เป็นกระบวนการทางสังคมของวิถีชีวิต ในลักษณะที่เป็นเครือข่ายทางสังคม (social network) ความสัมพันธ์เชื่อมโยงทางสังคมระหว่างบุคคล องค์กร ที่เป็นเครือข่ายทางสังคม เป็นความสัมพันธ์ในทุกๆ ด้าน ทั้งด้านเครือข่าย การแต่งงาน สุขภาพอนามัย การเมือง การเศรษฐกิจ ฯลฯ โดยการปรึกษา พุดคุยกัน การไปมาเยี่ยมชูกัน การช่วยเหลือเกื้อกูลกัน ซึ่งเป็นการปะทะสังสรรค์ทางสังคม รวมทั้งการกล่อมเกลாத่างสังคมที่มีอิทธิพลต่อการปรับเปลี่ยนพฤติกรรมของบุคคลในสังคม

ต่อจากนั้นเป็นพัฒนาการที่เกี่ยวข้องกับการศึกษา ซึ่งสำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ (2532 : 19-20) ได้สรุปไว้ว่าแนวความคิดเครือข่ายการเรียนรู้เริ่มได้รับความสนใจและมีความสำคัญตั้งแต่ปี 2531 เป็นต้นมา เป็นผลจากการดำเนินการทบทวนแผนการศึกษาแห่งชาติ พุทธศักราช 2520 และการศึกษาแนวทางสำหรับการพัฒนาการศึกษาในอนาคต ให้เอื้อต่อการพัฒนาประเทศ ทั้งนี้เพื่อเป็นแนวทางสำหรับการจัดทำแผนการศึกษาแห่งชาติฉบับใหม่ให้

เหมาะสมและสอดคล้องกับสภาพและความต้องการของประเทศ และแนวทางการจัดการศึกษาใหม่ที่สำคัญประการหนึ่งก็คือ การจัดโครงสร้างของระบบการศึกษาในลักษณะที่ยืดหยุ่นและเป็นเครือข่ายของการเรียนรู้ ทั้งนี้เพื่อให้ครอบคลุมหลักการจัดการศึกษาที่สำคัญ 4 ประการ คือ ความกว้างขวางและเป็นธรรม ความสมดุล ความสอดคล้องและความหลากหลาย

ความเชื่อมโยงของแนวคิดเครือข่ายการเรียนรู้นี้ จึงบรรจุไว้ในแผนการศึกษาแห่งชาติ พุทธศักราช 2535 ในหมวดที่ 4 แนวทางการจัดการศึกษาในส่วนของ การจัดเครือข่ายการเรียนรู้และบริการการศึกษาเพื่อปวงชน โดยกล่าวไว้ดังนี้

1) ส่งเสริมให้ชุมชนจัดกระบวนการเรียนรู้ภายในชุมชน เพื่อให้ชุมชนมีการศึกษาการแสวงหาความรู้ข้อมูลข่าวสาร และการรู้จักเลือกสรรภูมิปัญญาท้องถิ่นและวิทยาการอื่นๆ ให้ชุมชนสามารถวิเคราะห์ปัญหาและความต้องการของตน เพื่อให้พัฒนาชุมชนให้สอดคล้องกับสภาพปัญหาและความต้องการนั้น และหาวิธีการต่างๆ สนับสนุนให้มีการแลกเปลี่ยนประสบการณ์การพัฒนาในด้านต่างๆระหว่างชุมชน

2) พัฒนาและส่งเสริมความร่วมมือและการประสานงานของแหล่งความรู้ต่างๆ ที่ส่งเสริมการถ่ายทอดและกระจายความรู้ ข้อมูล ข่าวสารสู่ประชาชนและชุมชนอย่างกว้างขวาง

3) ส่งเสริมและสนับสนุนให้หน่วยงานการศึกษา หน่วยงานอื่นๆ ของรัฐและองค์กรเอกชน ประสานความร่วมมือและทรัพยากรระหว่างกันอย่าง เป็นระบบในการดำเนินงานเพื่อส่งเสริม และพัฒนาแหล่งความรู้ของชุมชนด้วยรูปแบบและวิธีการต่างๆ

จากแนวทางการจัดการศึกษาในส่วนของ การจัดเครือข่ายการเรียนรู้และบริการการศึกษาเพื่อปวงชนของแผนการศึกษาแห่งชาติ พุทธศักราช 2535 จึงได้มีการนำแนวทางการจัดดังกล่าวมาพัฒนาเป็นนโยบายและมาตรการต่างๆ อาทิ แผนพัฒนาการศึกษาแห่งชาติ ฉบับที่ 7 (พ.ศ. 2535-2539) (สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ 2537 : 2) ได้กำหนดเป็นแนวนโยบายหลักที่สำคัญประการหนึ่งที่กำหนดให้เร่งจัดการศึกษาให้มีลักษณะเป็นเครือข่ายของการเรียนรู้ที่มีความยืดหยุ่นหลากหลายในรูปแบบ และวิธีการให้สอดคล้องกับความต้องการของบุคคล ชุมชน และสังคม ทั้งนี้เพื่อส่งเสริมการเรียนรู้อย่างต่อเนื่องตลอดชีวิต พร้อมทั้งได้กำหนดมาตรการและโครงการเพื่อรองรับนโยบายดังกล่าว

ในช่วงปี 2542 ได้มีการตราพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ.2542 แนวความคิดและหลักการเครือข่ายการเรียนรู้ได้ปรากฏไว้ในหมวด 4 แนวทางการจัดการศึกษา กล่าวคือในมาตรา 26 ให้สถานศึกษาร่วมกับบุคคล ครอบครัว ชุมชน องค์กรชุมชน องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น เอกชน องค์กรเอกชน องค์กรวิชาชีพ สถาบันศาสนา สถานประกอบการ และสถาบันสังคมอื่น ส่งเสริมความเข้มแข็งของชุมชน โดยจัดกระบวนการเรียนรู้ภายในชุมชน เพื่อให้ชุมชนมีการจัดการศึกษาอบรม มีการแสวงหาความรู้ ข้อมูล ข่าวสารและรู้จักเลือกสรรภูมิปัญญาและวิทยาการต่างๆ เพื่อพัฒนาชุมชนให้สอดคล้องกับสภาพปัญหาและความต้องการ รวมทั้งหาวิธีการสนับสนุนให้มีการแลกเปลี่ยนประสบการณ์การพัฒนาระหว่างชุมชน นักการศึกษาที่สำคัญ อาทิ ทองอยู่ แก้วไทรยะ (2544 : 17, 19) ได้กล่าวว่าพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542 นับเป็นกฎหมายการศึกษาที่ส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงแนวคิดทางการศึกษาที่สำคัญ การศึกษาก้าวไปสู่การเป็นสังคมการเรียนรู้ (learning society) ที่บุคคลสามารถเรียนรู้ได้อย่างกว้างขวางหลากหลาย และต่อเนื่องได้ตลอดชีวิต การเปิดโอกาสให้ภาคประชาชน ชุมชน สามารถจัดกิจกรรม

การเรียนรู้ได้เองหรืออย่างน้อยภาคราชการก็มีส่วนร่วมในการจัดกิจกรรมที่ส่งเสริมการเรียนรู้ด้วยการมีส่วนร่วม ก่อให้เกิดกระบวนการทางสังคมที่สำคัญ คือ การรวมตัวเป็นเครือข่ายเพื่อเรียนรู้ในเรื่องที่สนใจร่วมกัน ซึ่งจะถักทอ ประสานกัน เป็นความร่วมมือที่ช่วยเหลือเกื้อกูลการเรียนรู้ของกันและกัน

ความสำคัญของเครือข่ายการเรียนรู้

การเรียนรู้ตลอดชีวิตควรเริ่มจากการมีส่วนร่วมของบุคคล องค์กร และชุมชน ในการตระหนักถึงปัญหาและการสร้างบรรยากาศการเรียนรู้ที่เอื้อต่อการสร้างเสริมประสบการณ์ การถ่ายทอดข้อมูล ข่าวสาร ซึ่งกันและกัน จนทำให้เกิดการเรียนรู้ การพัฒนาศักยภาพของบุคคลในการคิด การวิเคราะห์ กระตุ้นความใฝ่รู้การมีจิตสำนึกในการมีส่วนร่วมในการพัฒนา โดยการเชื่อมโยงบุคคล องค์กร และแหล่งการเรียนรู้ต่างๆ ส่งผลให้เกิดการเรียนรู้ การประยุกต์ความรู้ การค้นคว้าหาความรู้ จนมีแนวทางและศักยภาพในการแก้ปัญหาหรือพัฒนาวิถีชีวิตของตนเองและชุมชนได้

หลักการสำคัญของเครือข่ายการเรียนรู้ นั้น สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ (2538 : 104) ได้สรุปไว้ดังนี้

1) การกระตุ้นความคิด ความใฝ่แสวงหาความรู้ จิตสำนึกในการพัฒนาชุมชนท้องถิ่น และการมีส่วนร่วมในการพัฒนา ทั้งนี้เพื่อเพิ่มพูนขีดความสามารถของบุคคลในการตัดสินใจเลือกทางเลือกที่เหมาะสม สำหรับการแก้ไขปัญหาของตนเองและชุมชนบนพื้นฐานของการวิเคราะห์สภาพความต้องการและเงื่อนไขของตนเองและชุมชน

2) การถ่ายทอด แลกเปลี่ยน และกระจายความรู้ทั้งในส่วนของวิทยาการสากลและภูมิปัญญาท้องถิ่น เพื่อสนับสนุนการสร้างองค์ความรู้ใหม่ๆ โดยเฉพาะที่เกี่ยวกับชุมชนและเพื่อสนับสนุนการเรียนรู้ทั้งของบุคคลและชุมชนเกี่ยวกับความรู้ดั้งเดิมที่สืบทอดกันมาภายในชุมชน สภาพปัญหาและความ

ต้องการของชุมชน ตลอดจนการปรับใช้วิทยาการ
สากลให้เหมาะสมกับการแก้ไขปัญหาและพัฒนาชุมชน

3) การแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสารเกี่ยวกับ
โครงการพัฒนาชุมชนท้องถิ่นของหน่วยงานต่าง ๆ
ทั้งในภาครัฐและเอกชน รวมทั้งหน่วยอื่นๆ ที่อยู่
ภายในเครือข่ายการเรียนรู้เพื่อให้หน่วยต่างๆ สามารถ
ทราบถึงความเคลื่อนไหวของกันและกันในการพัฒนา
ชุมชนท้องถิ่นที่ตนเกี่ยวข้อง

4) การระดมและประสานการใช้ทรัพยากร
บุคคล วัสดุอุปกรณ์ อาคารสถานที่ และงบประมาณ
เพื่อให้หน่วยต่างๆ สามารถใช้ทรัพยากรเหล่านี้รวม
กันเพื่อการพัฒนาชุมชนท้องถิ่นได้อย่างมีประสิทธิภาพ
และลดความซ้ำซ้อนและสูญเปล่าให้มากที่สุด

ลักษณะเครือข่ายการเรียนรู้

เครือข่ายการเรียนรู้ เป็นกระบวนการที่สำคัญ
ในการพัฒนาการเรียนรู้ตลอดชีวิต อันจะเป็นพลังและ
เพิ่มศักยภาพในการพัฒนาตนเอง ครอบครัว และชุมชน
ปาน กิมปี (2540 : 32) ได้มีการศึกษาเครือข่ายการ
เรียนรู้ไว้ดังนี้

1) เครือข่ายการเรียนรู้มีแนวคิดการพัฒนาที่
อยู่บนพื้นฐานความต้องการของประชาชน (bottom-
up) มากกว่าความต้องการของรัฐที่จะพัฒนา (top-
down) ให้ชาวบ้านมีแนวความคิดพื้นฐานของการ
พัฒนาแบบพึ่งตนเอง (self-reliance) ที่อาศัยความรู้
ความสามารถของชาวบ้านที่จะร่วมคิด ร่วมทำ ลงมือ
แก้ปัญหาของตน ชุมชนของตนมากกว่าที่จะพึ่งพา
ความช่วยเหลือจากภายนอก ความสัมพันธ์ในแนว
ราบจะเป็นความสัมพันธ์ที่ส่งเสริมให้เกิดเครือข่ายการ
เรียนรู้ แนวความคิดพื้นฐานดังกล่าว จะส่งเสริมให้
เกิดการพัฒนาแบบยั่งยืน (sustainable development)
มากยิ่งขึ้น

2) เครือข่ายการเรียนรู้มีการดำเนินงานที่
ประชาชนมีส่วนร่วม ทั้งร่วมกันคิด ร่วมดำเนินการ โดย
อาศัยองค์กรชุมชนเป็นแกนในการดำเนินงาน

3) เครือข่ายการเรียนรู้มีกระบวนการเรียนรู้
อย่างเหมาะสมกับวิถีชีวิตของคน ทุกเพศทุกวัย มี
ลักษณะยืดหยุ่นในการถ่ายทอด แลกเปลี่ยน และการ
กระจายความรู้ที่มีลักษณะการดำเนินการอย่างต่อเนื่อง

4) เครือข่ายการเรียนรู้เป็นกระบวนการกลั่น
กรองความรู้จากภายนอก เพื่อผสมผสานกับความรู้
ของชาวบ้าน ภูมิปัญญาท้องถิ่น เพื่อผสมผสานเป็น
ความรู้ใหม่ที่จะนำไปสู่การแก้ไขปัญหาและการพัฒนา
ตนเอง ครอบครัวและชุมชน

5) เครือข่ายการเรียนรู้มีการระดม ผสมผสาน
การใช้ทรัพยากรต่างๆ ในการร่วมมือเพื่อจัด
กระบวนการเรียนรู้ให้เกิดขึ้นในชุมชนอย่างต่อเนื่อง

ปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาเครือข่ายการเรียนรู้

สำหรับปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาเครือ
ข่ายการเรียนรู้ที่จะส่งผลให้ประสบความสำเร็จ
ประกอบด้วยปัจจัยภายนอกและปัจจัยภายในเครือ
ข่ายการเรียนรู้ คือ

1) ปัจจัยภายนอกเครือข่ายการเรียนรู้ประกอบด้วย

1.1) การนำแนวคิด ความรู้ ภูมิปัญญา
เผยแพร่ให้กับบุคคล องค์กรภายในชุมชน

1.2) นโยบายและมาตรการส่งเสริม
กระบวนการเรียนรู้ของชุมชนจากองค์กรต่างๆ
ภายนอก ทำให้การก่อตัวของเครือข่ายการเรียนรู้ใน
ชุมชนเป็นไปอย่างต่อเนื่อง

1.3) ความร่วมมือและการสนับสนุนจาก
บุคคล องค์กรภายนอกชุมชนในด้านวิชาการ
ประสบการณ์การทำงาน

2) ปัจจัยภายในเครือข่ายการเรียนรู้

2.1) ผู้นำชุมชนทั้งที่เป็นทางการและไม่
เป็นทางการมีความตระหนักในปัญหาของชุมชน รู้จัก
การทำงานเป็นกลุ่มเพื่อจัดกระบวนการเรียนรู้ในชุมชน

2.2) การรู้จักกลั่นกรองและการผสม
ผสานวิทยาการสมัยใหม่ผสมผสานเข้ากับความรู้ของ

ชุมชน ภูมิปัญญาท้องถิ่น มาร่วมจัดกิจกรรมการเรียนรู้ของเครือข่าย

2.3) การประสานเชื่อมโยงกันภายในองค์กรเครือข่ายเพื่อให้เกิดการมีส่วนร่วมทั้งการร่วมคิดร่วมทำ ร่วมรับผลประโยชน์และความเสี่ยง ตลอดจนติดตามผลและประเมินผล

การนำไปใช้

เครือข่ายการเรียนรู้เป็นกระบวนการในการแลกเปลี่ยนความคิด ข้อมูล ประสบการณ์ต่างๆ และการเรียนรู้ระหว่างบุคคล องค์กรต่างๆ ในกระบวนการเรียนรู้อย่างต่อเนื่อง เป็นระบบที่เหมาะสม และมีการเชื่อมโยงกัน ส่งผลให้เกิดการเรียนรู้ในการพัฒนาและแก้ปัญหาต่างๆจนเกิดเป็นความเข้มแข็งของชุมชนเกิดสังคมการเรียนรู้ นำไปสู่การแก้ไขปัญหา และพัฒนาในด้านต่างๆ อาทิ การออมทรัพย์ การอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม การประกอบอาชีพ แก้ไขปัญหาสุขภาพเสพติด เกิดเป็นเครือข่ายการเรียนรู้ต่างๆ เกิดขึ้นมากมาย ดังกรณีตัวอย่างต่อไปนี้

กรณีตัวอย่างที่ 1 กลุ่มออมทรัพย์ตำบลคลองเปี้ยะ อำเภอจะนะ จังหวัดสงขลา เกิดจากคนในชุมชนขาดเงินทุนในการประกอบอาชีพและความต้องการในการพัฒนาคุณภาพชีวิตให้ดีขึ้น จึงรวมตัวชาวบ้านประมาณ 50 คน นำเงินมาออมในปี 2523 เดือนแรกมีเงินสะสม 2,850 บาทนำไปฝากธนาคาร พอสิ้นปีได้เงินปันผลคนละเล็กคนละน้อย จึงเกิดความคิดที่จะตั้งกลุ่มออมทรัพย์ของตนเอง โดยมีนายอัมพร ค่วงปาน คนในชุมชนเป็นผู้นำในการดำเนินงานประสานการแลกเปลี่ยนประสบการณ์กับกลุ่มออมทรัพย์อื่นๆ ผู้รู้ และชาวบ้านด้วยกัน จัดตั้งเป็นกลุ่มออมทรัพย์ที่ตกลงกันเก็บเงินจำนวนเล็กน้อยมาออมร่วมกันทุกเดือน และผู้ใดต้องการใช้เงินก็กู้ไปประกอบอาชีพ โดยเสียดอกเบี้ยที่ต่ำกว่าธนาคาร ส่วนผู้ที่นำเงินมาออมจะได้ดอกเบี้ยที่ไม่ต่ำกว่าอัตราของธนาคาร โดยกลุ่มจัดตั้งกรรมการที่จะบริหารจัดการกองทุนของกลุ่มเองและหมุนเวียนคณะกรรมการ

ตามวาระ เมื่อกองทุนเพิ่มมากขึ้น และรายได้มากขึ้น ได้จัดสรรไว้เป็นกองทุนสวัสดิการในชุมชน อาทิ การช่วยเหลือด้านการศึกษา เงินสงเคราะห์ทำศพ บรรเทาสาธารณภัยในช่วงปี 2544 มีสมาชิกไม่ต่ำกว่า 5,000 คน มีเงินกองทุนมากกว่า 100 ล้านบาท ทำให้ชุมชนพึ่งตนเองได้จากการรวมตัวกันเป็นเครือข่ายการเรียนรู้ในการปรึกษาหารือ แก้ไขปัญหาของชุมชนร่วมกัน และพัฒนาแนวทางที่เหมาะสมในการแก้ไขปัญหาของชุมชน

กรณีตัวอย่างที่ 2 องค์กรประชาชนต่อต้านยาเสพติดบ้านสวนมอญ อำเภอคูมาวปี จังหวัดอุดรธานี ปัญหาเกิดจากคนหนุ่มสาววัยแรงงาน ออกมาทำงานในเมืองใหญ่แล้วรับพฤติกรรมในการเสพยาเข้าไปในชุมชน ในช่วงปี 2535 เกิดปัญหารุนแรงขึ้นในชนบท 2 ครั้ง ครอบครัวยี่สิบ ลูกไปตีแม่ตนเองจนแม่สลบ เพราะขอเงินไปซื้อกาวแล้วแม่ไม่ให้ อีกรายหนึ่ง พี่จะทำร้ายน้อง เพื่อแย่งเงินไปซื้อกาว พ่อเข้าไปห้ามเลยโดนฟันที่แขน เย็บถึง 18 เข็ม จากเหตุการณ์ดังกล่าว ทำให้อาจารย์ใหญ่ของโรงเรียนในชุมชน เห็นว่า วัยรุ่นเหล่านั้นเป็นลูกศิษย์ของโรงเรียนในชุมชนเอง ทางโรงเรียนจึงรวมตัวกันขึ้นกับผู้นำในชุมชน และได้รับการสนับสนุนจากสำนักงานป้องกันและปราบปรามยาเสพติดในพื้นที่ และเจ้าหน้าที่ของทางราชการ จัดกิจกรรมขึ้นในชุมชน อาทิ การเข้ารับการฝึกอบรมโครงการแผ่นดินธรรม แผ่นดินทอง การฝึกทักษะวิชาอาชีพร่วมกับวิทยาลัยเทคนิค และการรวมกลุ่มประกอบอาชีพเกษตรในชุมชน เพื่อเป็นกลวิธีในการแก้ปัญหาสุขภาพเสพติด พร้อมทั้งการจัดตั้งองค์กรของแต่ละหมู่บ้าน กระจายไปถึง 25 หมู่บ้าน เพื่อกำหนดแนวทางในการป้องกัน ทั้งการเดินเวรยาม การติดต่อสื่อสาร รวมทั้งการจัดกิจกรรมของชุมชนขึ้น อาทิ การอบรมกลุ่มเยาวชน การแข่งขันกีฬาเยาวชน กลุ่มเยาวชนประกอบอาชีพ การประชุมประจำเดือน เป็นต้น ทำให้คณะกรรมการองค์กรได้พบปะและประชุมร่วมกันเป็นระยะๆ และตระหนักในปัญหาสุขภาพเสพติดซึ่งจะเกิดกับลูกหลานของตนเองเกิดเป็นเครือข่ายการเรียนรู้

จนกระทั่งสามารถทำให้ชุมชนปลอดภัยเสพติดได้ และ
ดำเนินกิจกรรมขององค์กรอย่างต่อเนื่องเพื่อช่วย
ป้องกันดูแลชุมชนของตนเองต่อไป

กรณีตัวอย่างดังกล่าวแล้ว รวมทั้งกรณีตัวอย่าง
อื่นๆ อีกมากจะเป็นตัวอย่างของเครือข่ายการเรียนรู้ที่
ประสบผลสำเร็จและสามารถศึกษาเพื่อเป็นบทเรียน

นำมาวิเคราะห์และสังเคราะห์ผสมผสานกับความคิด
ความพยายาม ของชุมชนพัฒนาเครือข่ายการเรียนรู้
ใหม่ๆ ในการร่วมกันแก้ปัญหาพัฒนาชุมชนในเรื่องใด
เรื่องหนึ่งได้เหมาะสมและสอดคล้องกับวิถีชีวิต และ
สภาพของชุมชน

ปาน กิมปี

บรรณานุกรม

- การศึกษานอกโรงเรียน, กรม. **พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ.2542. ม.ป.ท., ม.ป.ป.**
คณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, สำนักงาน. **แผนการศึกษาแห่งชาติ พุทธศักราช 2535.** (เอกสาร
อัดสำเนา)
- คณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, สำนักงาน. **แนวทางการจัดการศึกษาในอนาคต.** กรุงเทพฯ : อัมรินทร์
พรินต์ติ้ง กรุ๊ป, 2532.
- คณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, สำนักงาน. **รายงานการติดตามผลการดำเนินงานตามนโยบายด้าน
เครือข่ายการเรียนรู้.** กรุงเทพฯ : สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, 2537.
(เอกสารอัดสำเนา)
- คณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, สำนักงาน. **รายงานผลการสัมมนาเชิงปฏิบัติการในการระดมสรรพ
กำลังเพื่อสร้างเครือข่ายการเรียนรู้.** กรุงเทพฯ : สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, 2536.
(เอกสารอัดสำเนา)
- “จิตสำนึกสาธารณะเส้นทางสู่ประชาคม,” **วารสารสื่อพลัง.** 7 : 2-19 ; กรกฎาคม-กันยายน 2542.
ทองอยู่ แก้วไทรชะ. “ปฏิรูปการศึกษา : จากการศึกษาออกโรงเรียนสู่การส่งเสริมการศึกษาตลอดชีวิต,” ใน
22 ปี กศน. **สู่การศึกษาตลอดชีวิต.** หน้า 13-25. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์องค์การรับส่งสินค้าและ
พัสดุภัณฑ์ (ร.ส.พ.), 2544.
- ปาน กิมปี. **การพัฒนาเครือข่ายการเรียนรู้การศึกษานอกโรงเรียนเพื่อการพึ่งตนเองของชุมชน.**
วิทยานิพนธ์ดุสิตวิทยบัณฑิต ภาควิชาสารัตถศึกษา บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2540.
- ปาน กิมปี และคนอื่นๆ. **รายงานการวิจัยเรื่องพลังเครือข่ายชุมชนต่อการแก้ปัญหาเสพติด.** 2543.
(เอกสารอัดสำเนา)